

NARCISMUS: TEORIE, VÝZKUMY A MOŽNOSTI JEHO MĚŘENÍ

NARCISSISM: THEORY, RESEARCH AND SCALES

PhDr. František BARTOŠ

Katedra filosofická, FF UK, Praha, e-mail: Lemmiel@seznam.cz

Abstract: *The article focuses on psychological and sociological theories of narcissism. We draw on traditional authors like Freud, Kohut, Kernberg, Fromm and Horney, but we also focus on contemporary psychologists like J. Beck and Rhodewalt. Our main intention is to show narcissism not only as a psychological disorder, but primarily as a social phenomenon. Therefore, we mention authors of sociological theories of narcissism, such as Lash, Sennett, Lipovetsky and Giddens. Our text is also oriented to measuring narcissism as a cultural phenomenon. We analyse scores, results, limits and hypothesis of existing tests trying to summarize the most important findings in empirical research of social consequences of narcissism.*

Keywords: *narcismus, sociální identita, kulturní fenomén*

Narcismus se začíná v odborné literatuře objevovat koncem 19. století, přičemž autory prvních koncepcí věnujících se tomuto jevu jsou lékaři a psychiatři. Právě oni činí velice významný krok vedoucí k přenesení tematiky narcismu ze světa beletristicko-mytického do světa vědy. Děje se tak počínaje rokem 1898, kdy Havelock Ellis používá tohoto termínu při popisu ztráty sexuálních emocí v důsledku jejich absorpce jedincovou sebeláskou (Raskin a Terry 1988:890). Ellisovy poznatky shrnuje Näcke (1899) a definuje tak narcismus jako sexuální perversi člověka vnímajícího vlastní tělo coby objekt své sexuální touhy. Ellisovy a Näckeovy teze následně inspirují Sigmunda Freuda, který roku 1914 vydává studii *K uvedení narcismu* (Zur Einführung Des Narzissmus, Jahrbuch des Psychoanalysis). Autor zde již narcismus neinterpretuje více v perspektivě sexuologické, nýbrž zcela nově z pohledu psychologie. Zmíněný jev pak definuje jako sebelásku (Selbstliebe), a to ve smyslu vnímání sebe sama jako centra světa. Freud současně rozlišuje i dva typy narcismu: *primární* a *sekundární*. *Primární narcismus* je podle něj člověku zcela přirozený a každý z nás tak touto fází v dětství nutně prochází. Zmíněné období charakterizuje přesvědčení o vlastní všemocnosti, kterého se dítě vzdává v momentě, kdy si uvědomí, že své rodiče neovládá a je na nich naopak závislé. Dítě se tak nově začne emociálně orientovat na rodiče a nikoliv již na sebe. *Sekundárním narcismem* Freud označuje patologickou formu sledovaného jevu, při níž dítě své emoce směřuje i nadále pouze k sobě. Ke konstituci *sekundárního narcismu* dochází před třetím rokem a tento jev tak úzce souvisí s pre-oidipovskou fází dětství. Freud nicméně dochází k závěru, že i v případě, je-li vývoj člověka normální, zůstává do jisté míry jedinec narcistický po celý svůj život (Freud 1919:88-89).

Ve Freudových šlépějích pokračovali mimojiné i tři významní psychoanalytici: Heinz Kohut, Otto Kernberg a Karen Horneyová. Kohut a Kernberg se ve svých úvahách zaměřovali již na specifitější problematiku, a to na konkrétní příčiny *sekundárního narcismu*. Horneyová zase dále rozvíjela teorii narcismu Sigmunda Freuda. Kohut a Kernberg spatřují příčiny narcismu především v rodinném zázemí a dospělého narcistu proto vnímají jako jedince poznamenaného neuspokojivými vztahy s ostatními. Konkrétně podle Kohuta dítě opouští *primární narcismus* v důsledku možnosti být ve svém jednání reflektováno rodiči, osvojujíc si tak mnohem realističtější sebeobranu. Objektem dětské idealizace se pak naopak stávají rodiče. Selžou-li však rodiče při zprostředkovávání dostatečných možností pro potomkovu sebereflexi a idealizaci jich samotných, zůstává dítě přesvědčeno o své velkoleposti a objevuje se u něj *sekundární narcismus*. Kernberg (1975) vnímá *sekundární narcismus* jako obranu reakci na chladného a neempatického rodiče (často matku). Emočně nenaplněný potomek se výrazně fixuje na vlastní schopnosti či dovednosti, jež jsou rodičem alespoň minimálně oceňované, a svou pozornost upíná především na sebe. U takovýchto jedinců se následně objevují veliké výkyvy mezi pocity velkoleposti, prázdnoty a bezcennosti.

Karen Horneyová narcismus původně vnímala jako nafoukanost zapříčiněnou odcizením, ztrátou Já a snížením sebedůvěry. Později narcistu definuje jako člověka, který „je svým idealizovaným já a zdá se, že ho obdivuje.“ (Horneyová 2000:172) Narcismus ve svých teoriích Horneyová zařazuje do stejné skupiny jako perfekcionismus a agresivně-mstivý typ. Společně mají tyto typy především hledání dominance, potřebu mít vše pod dokonalou kontrolou, všechno zvládat, se vším si umět poradit a být vždy připravený. Ve společnosti dokáží narcisté nepřetržitě mluvit o svých jedinečných vlastnostech, názorech a objevech a vlastní aktivity považují vždy za významné, jedinečné a nadprůměrně kvalitní. U narcistů tak dochází ke ztotožnění se se zbožštělým ideálem Já (Horneyová 2000:170). „Jeho schopnost přehlížet (vlastní) nedostatky nebo je měnit ve ctnosti, se zdá být neomezená.“ (Horneyová 2000:172) I přes zbožštění vlastní osoby však v narcistovi neustále zní potlačované tóny sebepohrdání a sebenenávisti, které v případě delších a opakovaných neúspěchů vedou ke sklíčenosti a pesimismu.

O svých kvalitách se narcisté ujišťují prostřednictvím obdivu a oddanosti druhých a jsou tak často obklopeni lidmi, kteří si jich otevřeně cení. Lidmi, kteří jejich idealizované sebepojetí nesdílají, naopak opovrhují a myslí si, že jim nerozumějí anebo na ně žárlí. Jsou-li narcisté svým okolím kritizováni, zaměří se spíše na odvrácení kritiky protiargumenty či protiútokem, než aby zkoumali její oprávněnost. Kritiku vnímají jako všeobecně zraňující ponížení; vyvolává v nich odpor a vztek. Vztahy, v nichž jsou narcisté kritizováni (byť oprávněně), ukončují a odchází k jiným lidem, kteří jim lépe rozumějí (lichotí jim). Chce-li narcista vstoupit do vztahu s druhou osobou, tak jen proto, aby ji mohl „dobýt“ a dokázal si tím, že je ideální a neodolatelný milenec. Co je snadno k mání, ho nezajímá a jakmile něčeho docílí (někoho získá pro svou věc), jeho (její) zájem opadá.

Freudovu pojetí narcismu se věnuje i Erich Fromm, který nicméně na práci svého učitele navazuje ve zcela odlišném duchu než Kohut, Kernberg a Horneyová. Fromm rozlišuje narcismus ve dvou perspektivách, a to jednak na *individuální* a *skupinový* a jednak na *maligní* a *benigní* (Fromm 2000:82–90). Předmětem vášně individuálního narcisty se stává on sám, zatímco narcista skupinový svou posedlost směřuje na kolektiv (např. na klan, národ, náboženství, rasu, atd.). Ve své benigní formě, a to jak u narcismu individuálního, tak i skupinového se do středu zájmu dostává výsledek nějakého úsilí (např. obraz, vynález, prosperující firma atd.). Právě

proto, že je objektem benigního narcismu výtvor, nebo-li něco, co má nutně vztah ke skutečnosti, zůstává tento typ narcismu ve své prospěšné formě (kontakt s realitou udržuje narcismus v mezích). V případě zhoubného narcismu již jedincovým objektem není jeho individuální (případně skupinová) činnost, nýbrž něco „co má“ (např. tělo, názory, zdraví, etnicita, historie atd.). Objekt narcistické obsese je pak považován za hodnotný nikoliv na základě objektivního hodnotového soudu, nýbrž proto, „že jsem to já nebo že je to mé“ (Fromm 2000:82). Fromm, stejně jako Freud, tak sice narcismus vnímá jako cennou a nezbytnou orientaci, nicméně pouze potud, pokud nepřekročí určitou míru (nestane se zhoubným) (Fromm 2000:100).

Narcismus lze interpretovat i v perspektivě kognitivní psychologie. Příkladné je pojetí Judith S. Beckové. Becková vychází z přesvědčení, že jedinci, kteří byli v dětství vystaveni hlubokému traumatu nebo méně závažným, ale opakujícím se traumatickým situacím, si vytvořili silná negativní jádrová přesvědčení o sobě, o ostatních lidech a o světě. Získaná přesvědčení jsou obvykle nevědomá a do vědomí se dostává pouze jejich modifikace v podobě opaku – ten má za úkol kompenzovat obsah podvracející sebevědomí. Narcista se tak postupně naučí vnímat své okolí prostřednictvím defektních kognitivních schémat. Jádrové a nevědomé přesvědčení typu „Jsem méně než druzí“ se proto navenek projevuje jako „Jsem lepší než druzí.“ Přestože se narcista chová suverénně a povýšeně, ve skutečnosti si myslí, že ostatní jsou lepší než on. Tato šířavá představa v něm podporuje zvlášť silné zaměření na soutěživost, která mu následně umožňuje dokázat (si) svou nadřazenost. Jelikož narcista předpokládá, že je jedinečný, vyžaduje i speciální zacházení. Když k němu nedochází (lidé se k němu chovají jako ke všem ostatním), nabývá pocitu, že si o něm ostatní myslí, že je horší. Ve společnosti proto narcisté neustále zdůrazňují důležitost své osoby a očekávají, že se ostatní podle toho budou chovat.

Přístup Judith S. Beckové podporují i empirická zjištění Fredericka Rhodewalta (2007). Narcistické sebepojetí je podle výsledků jeho bádání vysoce závislé na aktuálních reakcích okolí. Narcisté, kteří byli v jeho experimentech ostatními členy skupiny veřejně negativně ohodnoceni, vnímali sami sebe hůř než nenarcisté. Příčinou tohoto jevu jsou podle něho problematické vztahy v dětství a dospívání, a Rhodewalt tak narcismus vysvětluje jako určitý mechanismus jejich kompenzace (Rhodewalt 2007:31). V dospělosti pak může kdokoliv svým negativním hodnocením v narcistovi nechtěně a automaticky spustit jeho zranitelné a citlivé sebepojetí a on se začne nevědomě bránit (agresí, zlobou, rozhořčením) (Rhodewalt 2007:31). V Rhodewaltově pojetí tak narcismus představuje regulačně-akční systém, který svým seberegulačním nastavením v podobě *intra-personálních* (interpretace situace) a *inter-personálních* strategií (manipulace, vyhledávání obdivovatelů) umožňuje chránit, případně pozvednout jedincovo sebepojetí (Rhodewalt 2007:32). Narcistovo interpersonální chování je tak především ve službách ochrany vlastního sebepojetí. K té dochází prostřednictvím úmyslného vyhledávání „pozitivních“ interakcí (Rhodewalt 2007:33).

Současná psychiatrická obec jako celek se ve snaze o definici jedné hlavní příčiny vedoucí k narcismu jednoznačně neshoduje. Jedni jsou přesvědčeni, že problém je především emocionálního původu, zatímco druzí tvrdí, že narcismus je produktem kognitivní deformace. Někteří věří, že narcistovo Já je „prázdné“, zatímco jiní prosazují pojetí „neuspořádaného“ Já. Současně se jako aktuální jeví i teze o neschopnosti narcisty vytvořit si „reálné“ sebepojetí.

Dosud jsme se v našem výkladu zaměřili především na výčet autorů hledajících původ narcismu v mikrosociálním prostředí. Narcismus však může mít také příčiny makrosociální. Není totiž náhodou, že se psychologové a psychiatři

začínají tematikou narcismu znovu výrazněji zabývat po druhé světové válce, kdy se problémy jejich klientů znatelně mění. Namísto pacientů trpících tenzí, neklidem, úzkostí a nutkáním je totiž nově navštěvují lidé s poruchami souvisejícími spíše se slabým pocitem sebe sama. Extrémně punitivní a nekompromisní svědomí vedoucí ke „klasickým“ neurózám 19. století (hysterii, fobiím a obsesi) tak postupně nahrazuje slabě internalizovaný morální kodex, prázdnota vztahového života, povinnost úspěchu a dokonalosti a s tím spojená i vratká sebeúcta (Kohut 1971, 1978, Sennett 2002:323-324, Lasch 1979:88-89). Téma narcismu se tímto – počínaje 60. lety 20. století – stává velice aktuálním a někteří sociologové proto o narcismu začínají uvažovat jako o určitém historicko-sociálním typu osobnosti, charakterizujícím soudobé západní společnosti.

Prvenství v publicitě narcismu jako kulturního fenoménu nelze upřít Christopheru Laschovi. Lasch sledováním transformace kultury Spojených států amerických po druhé světové válce dochází k přesvědčení, že zde začíná dominovat osobnostní typ shodný s klinickou definicí patologického narcismu (Lasch 1979:74). Narcismus autor pojímá jako defenzivní strategii, která je vysoce adaptivní právě na uspořádání moderní společnosti. Rozmach narcismu pak konkrétně spojuje se ztrátou historické kontinuity, s úpadkem patriarchální rodiny a konzumním kapitalismem. Právě konzumní kapitalismus slibuje to, po čem narcista touží nejvíce – atraktivitu, krásu a osobní popularitu. Narcistickou společnost tak charakterizuje specifická motivace aktérů, vycházející z jejich hédonismu a snahy dosáhnout materiálních statků. Právě tyto dva jevy totiž ztělesňují hlavní ukazatele společenského postavení. Vysoce soutěživá, atomizovaná severoamerická společnost výrazně orientovaná na úspěch navíc vede jedince k osvojování si přemrštěných a nenaplnitelných ambicí. Právě v důsledku této skutečnosti lidé sami sebe spíše očerňují a pohrdají sebou, než aby se milovali (Lasch 1979:72). Lasch tak nejenže vnímá americkou společnost té doby jako narcistickou, ale posouvá navíc i pojetí tohoto termínu od sebelásky spíše k určité sebezposedlosti. Jeho přístup tak mnohem výstižněji charakterizuje dynamiku změn v narcistově sebezpojetí – oscilujícím mezi sebeláskou a sebezpohrdáním. Narcista je podle Lasche chronicky znužený člověk neutuchající v hledání okamžité intimity – emočního polechtání bez angažovanosti a závislosti. Narcisté jsou promiskuitní a často pansexuální (Lasch 1979:85-86) a z emočních spojení chtějí získat co možná největší uspokojení.

Podobně jako Christopher Lasch dochází i Richard Sennett k přesvědčení, že narcismus ztělesňuje dominantní rys dnešní sekularizované kapitalistické společnosti. Právě kombinace kapitalismu a sekularizace vede člověka k pojetí sebe sama jako autora svého vlastního charakteru (Sennett 2002:338). K tématu narcismu se Sennett dostává prostřednictvím sledování konkrétní změny v orientaci společnosti, a to ze života veřejného na život intimní. Nezájem o věci veřejné, doprovázený expanzí posedlosti jedince jeho individuálními pocity pak mobilizuje právě kulturní narcismus (Sennett 2002:326). Narcismus poté autor vnímá jako nekončící touhu po vlastním uspokojení, přičemž paradoxně právě tato touha současně ono uspokojení znemožňuje (Sennett 2002:220) (konzumní trh neustále definuje nové cíle a potřeby a člověk tak nemůže být nikdy vnitřně dostatečně saturován).

Na dílo Christophera Lasche, stejně jako i na dílo Richarda Sennetta, navazuje francouzský myslitel Gilles Lipovetsky, jenž narcismus interpretuje jako nezbytnou strukturu tvořící postmoderní osobnost (Lipovetsky 2003:73). Příčinu narcismu vidí Lipovetsky v dezerci od *res publica*, v demokratizaci kultu spontánnosti a psychoanalytické kultury a v celkovém přesunu pozornosti směrem

k soukromé sféře. Ke všem těmto změnám podle Lipovetského dochází především během posledních padesáti let. Narcismus jakožto nový logický profil jedince vzniká „zkřížením hédonického individualistického trendu ve společnosti, podníceného světem předmětů a znaků, s trendem terapeutickým a psychologickým, vypracovaným na základě psychopatologického přístupu už v 19. století“ (Lipovetsky 2003:74). Současná – výrazně psychologizovaná – kultura činí z Já střed veškerého zájmu a vybízí člověka, aby byl „více“ sám sebou a aby se zabýval především vlastní osobou. Narcista se chce především zalíbit, být slavným a úspěšným. Nenávidí stádo a všednost každodenního života; chce být jedinečný a má na sebe proto veliké nároky a z nich i vyplývající přemrštěné ambice. Realizace nadsazených cílů je však pro většinu lidí nemožná (ne každý může být například slavným hercem) a narcista tak často pociťuje úzkost, nejistotu, deprese, frustraci a nudu. Lipovetsky na základě těchto poznatků dochází k závěru, že narcisté se žíví, spíše než-li obdivováním svého Já, jeho nenávisť.¹

Ve druhé polovině 20. století se podle Lipovetského mění i podoba sociální kontroly a řízení. Ta nadále nepřichází především zvenčí (vyžadující být uznán bližními), nýbrž zevnitř (vyžadující uznání sebou samým). Narcista, plně zahleděný do sebe, se tak stává permanentním strážníkem *samospravujícím* vlastní existenci a závislost vlastního Já na ostatních (v rovině identity) se tím značně zmenšuje (Lipovetsky 2003:81). V mezilidských vztazích se narcista obklopuje podobně smýšlejícími lidmi, se společnými zájmy, problémy a zálibami a stává se tak především členem malých kolektivních sítí s miniaturními zájmy a s krátkodobým trváním (alkoholici, vdovci, homosexuální rodiče). Narcista však více než pocit sounáležitost se skupinou zdůrazňuje svou vlastní odlišnost. Jeho relace současně charakterizuje i rezignace na partnerské vztahy, a to i přesto, že po emocionálním vztahu sám velice touží. Narcista se přespříliš zabývá sám sebou a vlastním životem, než aby se dokázal naplno vcítit do někoho jiného. Absence schopnosti vcítit se do věcí a lidí a z ní plynoucí emoční *prázdno* se zdá vůbec být ústředním projevem *narcismu*, v němž tak Lipovetsky spatřuje určitou *strategii prázdnoty* (velice příznačnou pro postmoderní dobu) (Lipovetsky 2003:104).

Ani Anthony Giddens sledované téma neuchopuje příliš odlišně. Zdůrazňuje však především širší vztah sledovaného jevu k dalším společenským fenoménům, jimiž jsou například závazky a důvěra², a interpretuje tak narcismus v kontextu vlastního pojetí soudobé společnosti – společnosti reflexivní. Právě reflexivní „svět zrcadel“, jak jej Giddens vnímá, umožňuje vidět naše Já dokonale zhodnocené a zbavené mnohých vad na kráse (Giddens 1991). Nikdy v minulosti nemělo lidské individuum k dispozici tolik zrcadel jako má dnes a atomizovaný jedinec se tak nutně stává autorem vlastní identity a biografie. Ve svých úvahách týkajících se sebepercepce vyzdvihuje Giddens především roli konzumentarismu.

Jak je z dosavadního textu patrné, počínaje druhou polovinou 20. století se téma narcismu stává v sociálních teoriích velice aktuální.

¹ Současný jedinec je tak velice nevyrovnaný a neustále kolísá mezi vzrušivostí a depresivitou.

² Původcem narcismu, jakožto deformace osobnosti, je podle Giddense selhání při dosahování základní důvěry (Giddens 1991:178).

V této době se objevují i empirické snahy o uchopení sledovaného tématu. Výzkumníci jako například Morf a Rhodewalt (2001) v důsledku vlastních empirických šetření pojmají narcismus coby „grandiózní, byť zranitelné sebepojetí“ (Morf a Rhodewalt 2001:177). Přestože se jedná o poněkud útržkovitou definici, lze ji považovat za velice užitečnou a výstižnou, neboť zdůrazňuje paradoxní charakteristiku narcistů. Ti na jedné straně působí velice sebevědomě, zdůrazňují a vyzdvihují vlastní velkolepost, přičemž na straně druhé jsou současně i velice citliví na jakoukoliv kritiku vztahující se k jejich osobě. Narcistům jde totiž především o dosažení pozitivních společenských reakcí (např. Bushman, Baumeister, 1998, Kernis, Sun, 1994). O vytváření pozitivního dojmu se narcisté zasazují dokonce i programově (Morf a Rhodewalt, 2001, Rose Campbell, 2004), neboť pouze pozitivní reakce okolí podtrhují jejich přesvědčení o vlastní dokonalosti a výjimečnosti. *Nejdůležitější povinností, nikoliv primárně radostí, je být báječným* (Mikota 1992, parafráze podle: Tyl 2005).

Potřeba pozitivních reakcí a následné zkreslování reality do podoby umožňující vnímání sebe sama jako lepší(ho) (nadměrné sebeoceňování, fantazírování o sobě samém, atd.) tvoří dva ze čtyř rysů narcismu formulovaných Morfem a Rhodewaltem (2001). Třetí charakteristickou vlastností je pociťovaná úzkost. Ta se dostavuje v okamžiku, kdy jedincem zformovaná iluze vlastní úspěšnosti dlouhodobě naráží na realitu, která s vytvořenou představou nekoresponduje (Campbell et al. 2004, Robin a Beer 2001). Čtvrtá charakteristika zase vypovídá o ochotě narcistů obětovat kvalitní mezilidské vztahy (tzn. osobní dlouhodobé relace) vysokému společenskému statusu a ocenění [Campbell 2005: 1358]. Jiný z významných empiriků současnosti, věnující se problematice narcismu – Delroy Paulhus (2001) - zase narcisty popisuje jako „nesouhlasící extroverty“. Vyzdvihuje tak především jejich konfliktní a sebestředné rysy umocňované potřebou být viděn a slyšen.

Je zřejmé, že definic popisovaného jevu se v současnosti vyskytuje mnoho. Ona nejrozšířenější a dosud obecně akceptovaná se však objevuje už v osmdesátých letech dvacátého století, a to v materiálech Americké psychiatrické asociace. Ta počínaje osmdesátými léty začíná narcismus vnímat jakožto poruchu osobnosti (DSM-III) a definitivně z něj činí diagnostickou kategorii.³ Samotná definice narcismu se za posledních třicet let postupně rozšiřovala a v současné době je tvořena celkem devíti ukazateli (původně jich bylo sedm). Jde o *velikášské pocity vlastní důležitosti; fantazírování o sobě samém; pocit vlastní speciálnosti a privilegovanosti; pocit oprávněnosti; potřeba pozornosti; vykořisťovatelské chování; nedostatek empatie; povýšenecké chování; závistivost* [DSM-IV 2003:717].

Snaha formovat definici jakéhokoliv jevu často koresponduje s úsilím jej jednoduše rozpoznat a označit. Mnoho myslitelů jako například Grayden (1958), Harder (1979), Watson (1965), Hall (1979), Hedin a Cheek (*Assessing Hypersensitive Narcissism*, 1997) a další se proto již několik desetiletí snaží narcismus co nejlépe empiricky identifikovat a změřit. Počínaje druhou polovinou 20. století tak vzniklo mnoho nástrojů měřících narcistickou poruchu osobnosti: od polostrukturovaných rozhovorů (např. SIDP, DIN), přes projektivní techniky, až po standardizované testy.

³ Narcismem, jakožto poruchou osobnosti, je postiženo necelé jedno procento populace [DSM-IV 2003:717].

Standardizovaných testů existuje velké množství, z nichž nejznámější jsou MMPI-2 (Minnesota Multiphasic Personality Inventory)⁴, SNAP (Schedule for Nonadaptive and Adaptive Personality)⁵, MCMI-III (Millon Clinical Multiaxial Inventory – III)⁶, NPI (Narcissistic Personality Inventory)⁷ atd. MCMI-III, MMPI-2 a SNAP ovšem dosahují nižšího koeficientu alfa (reliability), než jaké je optimum pro škály měřící jeden společný rys (Samuel 2008:370). Pouze poslední zmíněný – NPI, jehož autory jsou Robert Raskin a Howard Terry (1988), dosahuje akceptovatelné míry reliability (Samuel 2008: 370) a validity (Raskin a Terry 1988, Rhodewalt a Morf 1995) a v současnosti tak figuruje jako nečastěji používaný nástroj pro měření narcismu. NPI operacionalizuje definici narcismu formulovanou Americkou psychiatrickou asociací v osmdesátých letech (DSM-III)⁸ a je určený pro neklinickou populaci. Ani jeden ze zmíněných čtyř testů nicméně neměří narcismus v perspektivě Morfa a Rhodewalta (2001), jakožto *zranitelné grandiozity* (Samuel 373). V optice nejnovějších definic se část zmíněných testů (NPI, MCMI-III) naopak podobá spíše pojetí Paulhusovu (2001), který narcistu vnímá jako „nesouhlasícího extroverta“ (Samuel 2008:373).

Narcissistic Personality Inventory je od svého vzniku intenzivně používán, což napomohlo odhalení širších souvislostí neklinického narcismu. Tento jev podle mnoha výzkumníků spojuje personální rysy, jako jsou nedostatek empatie (Watson et al. 1984), individualismus a soutěživost (Emmons 1984, Morf et al. 2000, Watson et al. 1997-1998). Narcisté vnímají svůj život jako jakousi arénu, v níž se snaží především dosáhnout moci (Brunell 2008:11), vysokého statusu, úspěchu a obdivu, případně se lidem s vysokým statusem alespoň připodobnit (Cambel 1999). Vedení potřebou vydobýt si pozornost (Buss a Chiodo 1991) se narcisté navíc i často chlubí (vlastními úspěchy, krásou atd.) a snaží se chovat extrovertně a zábavně (Paulhus, 1998). Každý z těchto jednotlivých cílů a současně i projevů narcismu slouží, podle zjištění soudobých autorů, k vytvoření pozitivního konceptu sebe sama. Narcisté se vnímají jako jedineční⁹ a speciální (Campbell et al. 2004), věří, že v porovnání s ostatními jsou i chytrější, atraktivnější a více kreativní. Určující je, že takové představy nevycházejí ze skutečného stavu věcí (Campbell et al. 2003, Gabriel et al. 1994), ale z jejich specifické interpretace. Stejně tak i jejich pocit nároku na zvláštní přízeň neodkazuje na reálné úspěchy, ale vychází přímo z velikášského pocitu vlastní důležitosti a jedinečnosti. V případě, že nějakého úspěchu narcista dosáhne, zdůrazňuje vlastní individuální přínos, v případě neúspěchu však obviňuje situační faktory (Farwell a Wohlwend-Lloyd 1998, Rhodewalt a Morf 1998).

Je nutné zdůraznit, že i přes mnohé podobné projevy nelze narcismus ztotožňovat se sebevědomostí (Campbell 2005:1366). To, co narcisty odlišuje od jedinců s vysokým sebevědomím, je skutečnost, že narcisté nevěří, že by v porovnání s ostatními byli více morální či pečující (Campbell et al. 2002). Podle výzkumů Campbellové nehraje sebevědomí roli zprostředkovatele (mediátora) mezi narcismem a vystupováním jeho nositele. Narcistické chování v první řadě určuje jeho orientace na soutěživost, případně nízká míra empatie (Campbell 2005:1366).

⁴ Autoři: Butcher, Dahlstorm, Graham, Tellegen, Kaemmer, 1989, 31 položek.

⁵ Autor Clark, 1993, 22 položek.

⁶ Autoři: Millon, Davis, 1997, 24 položek.

⁷ Autoři: Raskin, Hall, 1979, 40 položek.

⁸ V té době byl narcismus charakterizován „pouze“ sedmi rysy a Raskinův a Terryho test tak aktuální definici narcismu pokrývá pouze částečně.

⁹ To může vést k vysokému stupni pocitu subjektivního práva.

V důsledku přemrštěné orientace na sebe sama se objevuje nedostatek zájmu o mezilidskou blízkost a intimitu (Morf a Rhodewalt 2001). Narcisté se tak více než o emoční blízkost k ostatním zajímají o svůj vlastní status a úspěch (Campbell 2005:1359). K ostatním lidem se chovají soutěživě a neinvestují mnoho energie do vytváření osobních či pečujících vztahů (Carroll 1987). Na první pohled by se mohlo zdát paradoxním zjištění, že sociální interakce (jak negativní, tak i pozitivní reakce okolí) mají významnější vliv na sebehodnocení narcisty než-li nenarcisty (Rhodewalt a Peterson 2007:35). Tuto skutečnost však nelze ztotožňovat s ochotou reálně reflektovat vlastní jednání. Negativní reakce mají totiž sice na narcistovo sebevědomí mnohem destruktivnější vliv než u nenarcistické populace, nicméně narcisté přítomnost takovýchto „zrcadel“ zase dlouho netolerují. Jestliže jim jejich „blízci“ nepochlebují, nevěnují jim pozornost, kterou očekávají, případně dokonce narušují jimi prezentovaný obraz vlastní dokonalosti, opustí je a najdou si „přátele“ jiné. Narcisté se tak během svého života stávají součástí většího počtu vztahů než nenarcisté. Jejich relace ovšem trvají kratší dobu a dosahují i nižší míry emoční intimity (např. Foster et al. 2006). Pro lepší pochopení sledovaného fenoménu je přínosné si přiblížit dojmy nenarcistů, jež nabývají při setkání s narcisty. Jejich vnímání se totiž v čase velice dynamicky vyvíjí. Z počátku nenarcisté vnímají narcisty jako zábavné a v jejich postojích oprávněné, nicméně po několika setkáních s nimi je začínají hodnotit naopak jako arogantní a nepřátelské (Paulhus 1998).

Studium narcismu je nepochybně velice důležité i pro sociální psychologii a sociologii vůbec. Jde totiž o charakteristiku, která má výrazně sociální rozměr. Klasická společenská dilemata proti sobě staví krátkodobé individuální zájmy a společné a dlouhodobé zájmy skupiny (Hardin 1968). V případě, že převládnu krátkodobá a sobecká rozhodnutí, bývá to pro širší komunitu často devastující. V experimentálním šetření (Campbell 2005:1366) věnujícímu se skupinovému chování bylo zjištěno, že dostanou-li se narcisté do rozhodovací funkce, prosazují jen své vlastní zájmy.¹⁰ Narcistický charakter je totiž podle šetření Campbellové velice dobře stavěný na využívání druhých jakožto prostředků pro dosažení vlastních cílů (převážně krátkodobých). V momentě, jsou-li zájmy ostatních v rozporu se zájmy narcisty, neváhá je narcista (dostane-li k tomu příležitost) nekompromisně vyloučit (Campbell 2005:1359). V konkurenčních bojích navíc lidé s narcistickými rysy dosahovali téměř ve všech kolech experimentu pomyslného vítězství nad ostatními členy skupiny (ve smyšlené hře vydělali nejvíc atd.). Nenarcisté však jejich výhrou v popisovaném experimentu značně finančně utrpěli a vítězství narcistů mělo i devastující vliv na dlouhodobé, společné zájmy celé skupiny (včetně dlouhodobých zájmů narcistů) (Campbell 2005:1366).

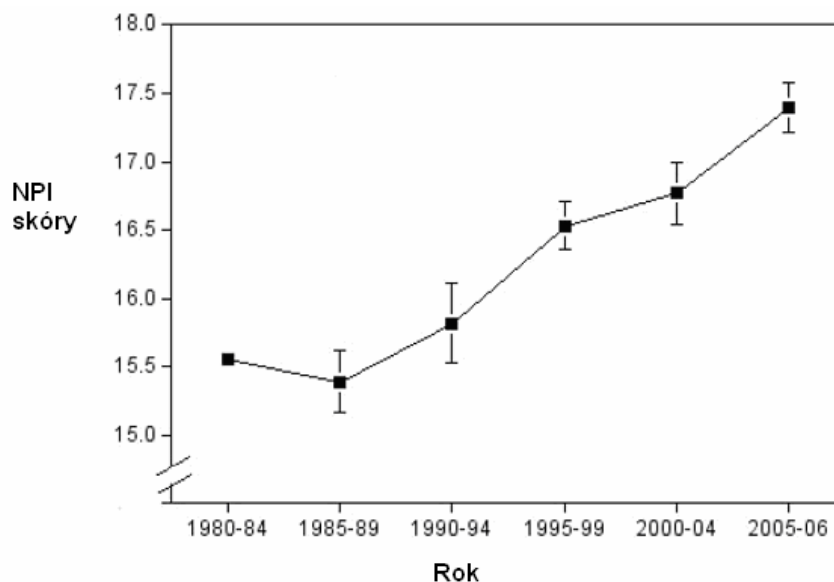
V problematice sociální ceny narcismu jdou některé zahraniční výzkumy ještě o krok dál a zabývají se vztahem tohoto fenoménu a kriminálního chování. Konkrétně potom vertikální individualismus (výrazně korelující s narcismem $r=0,56$ [Bartoš, 2008]) byl empiricky shledán jako klíčový faktor vysvětlující krádeže v obchodech (klasické kriminologické indikátory u tohoto fenoménu dosud selhávaly) (Sweeney 1999). Stejně tak se zjistila i souvislost mezi narcismem a kriminalitou bílých límečků (Blicke 2006).

¹⁰ Výzkumy ukazují, že potřeba moci je pro narcisty velice charakteristická. Tento rys v kombinaci se soutěživostí narcistům současně umožňuje se i k moci často dostat. Jejich rozhodnutí bývají však často velice riskantní (Brunell 2008:12).

Neméně významný je pak i Michiganský výzkum (2002), při němž byl vězňům odsouzeným za spáchání vražd, ozbrojených loupeží, znásilnění a přepadení dán k vyplnění test NPI. Díky tomuto byla u vězňů objevena signifikantně vyšší míra narcismu v porovnání s výsledky zbylé populace (Bushman 2002).

V případě, že se jedná o takto sociálně problematickou charakteristiku, kterou navíc mnozí autoři vyzdvihují na úroveň rysu dominujícímu v současné západoevropské a severoamerické společnosti, bylo by velice žádoucí zaměřit se na její reálný rozsah a společenskou významnost. K tomuto účelu nám nejlépe poslouží opět data z USA. Ve Spojených státech amerických je totiž od svého vzniku test NPI hojně a velice intenzivně zkoušen na studentech vysokých škol. Jean M. Twenge a její kolegové (2007) za tímto účelem dohledali veškeré dosud naměřené skóry vysokoškolských studentů a sestavením časové řady pak došli k závažnému zjištění – narcismus se u sledované populace vyskytuje stále intenzivněji (viz graf č. 1). Takovéto zjištění nabádá k dalším otázkám: Jaký je celospolečenský rozsah tohoto jevu? Je tento jev charakteristický pouze pro studenty vysokých škol, nebo jde o obecnější trend? *Atd.* Na vyřčené otázky se dosud žádný sociologický výzkum bohužel nepokusil najít odpověď. Právě reprezentativní sociologické šetření by proto mohlo být dalším krokem osvětlujícím sledovanou problematiku.

Graf č. 1: NPI skóry studentů vysokých škol v USA

Zdroj: Twenge 2007

Použitá literatura

- AMES, D., P. ROSE a C. ANDERSON 2005. The NPI-16 as a short measure of narcissism. *Journal of Research in Personality*. 40:440-450.
- BARTOŠ, F. 2008. *Narcismus jako (a)sociální jev*. Trendy sociálně patologických jevů. Masarykova česká sociologická společnost.
- BLICKE, G., A. SCHLEGEL, P. FASSEBENDER a U. KLEIN 2006. Some personality correlates of business white-collar crime. *Applied Psychology: An International Review*. 55:220-233.
- BUSS, D. M. a L. M. CHIDO 1991. Narcistic acts in everyday life. *Journal of personality*. 59:179-215.
- BUSHMAN, B. J. a R. F. Baumeister 1998. Threatened egoism, narcissism, self-esteem, and direct and displaced aggression: Does self-love or self-hate lead to violence? *Journal of personality and Social Psychology*. 75:219-229.
- BRUNELL, A. B. 2008. Leader Emergence: The Case of the Narcissistic Leader. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 34(12):1663-1676.
- CAMPBELL, W. K. 1999. Narcissism and romantic attraction. *Journal of Personality and Social Psychology*. 77:1254-1270.
- CAMPBELL, W. K., E. RUDICH a C. SEDIKIDES 2002. Narcissism, self-esteem, and the positivity of self-views: Two portraits of self-love. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 28:358-368.
- CAMPBELL, W. K., A. M. BONACCI, J. SHLETON, J.J. EXLINE a B. J. BUSMAN 2004. Psychological entitlement: Interpersonal consequences and validation of new self-report measure. *Journal of Personality Assessment*. 83:29-45.
- CAMPBELL, W. K., A. S. GLORI a J. D. FOSTER 2004. Narcissism, overconfidence, and risk attitude. *Journal of Behavioral Decision Making*. 17:297-311.
- CAMPBELL, W. K., C. BUSH a A. BRUNELL. 2005. Understanding the Social Cista of Narcissism: The case of the Tragedy of the Commons. *PSPB*. 31:1358-1368.
- CARROLL, L. 1987. A study of narcissism, affiliation, intimacy, and power motives among students in business administration. *Psychological Reports*. 61:355-358.
- EMMONS, R. A. 1984. *Factor analysis and construct validity of the narcissistic personality inventory*. *Journal of Personality Assessment*. 48:291-300.
- FREUD, S. 1919. *Totem and Taboo*. New York: Modrat, Yard and company.
- FOSTER, J. D., I. SHIRA a W. K. CAMPBELL 2006. Theoretical model of narcissism, sexuality, and relationship commitment. *Journal of social and Personal Relationships*. 23:367-386.
- FROMM, E. 2000. *Lidské srdce*. Praha: Simon and Simon Publisher.
- GIDDENS, A. 1991. *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity press.
- GIDDENS, A. 2004. *La transformación de la intimidad*. Madrid: Ediciones Catedra S.A.
- HARDIN, G. 1968. The tragedy of the commons. *Science*. 162:1243-1248.
- HORNEYOVÁ, K. 2000. *Neuróza a lidský růst*. Praha: TRITON.
- LASCH, Ch. 1979. *The culture of Narcissism*. New York: Warner Books.
- LIPOVETSKY, G. 2003. *Éra prázdnoty*. Praha: Prostor.
- LIPOVETSKY, G. 1999. *Soumrak povinnosti*. Praha: Prostor.
- LIPOVETSKY, G. 2000. *Třetí žena*. Praha: Prostor.

- MORF, C. C. a F. RHODEWALT 2001. Unraveling the paradoxes of narcissism: A dynamic self-regulatory processing model. *Psychological Inquiry*. 12:177-196.
- MORF, C. C., C. WEIR a M. DAVIDOV 2000. Narcissism and intrinsic motivation: The role of goal congruence. *Journal of Experimental Social Psychology*. 15:424-438.
- PAUTHUS, D. L. 1998. Interpersonal and intrapsychic adaptiveness of trait self-enhancement: A mixed blessing? *Journal of Personality and Social Psychology*. 15:424-438.
- RASKIN, R a H. TERRY 1988. A principal-Components Analysis of Narcissistic Personality Inventory and Further Evidence of Its Construct Validity. *Journal of Personality and Social Psychology*. 54(5):890-902.
- SAMUEL, D. a T. WIDIGER 2008. Convergence of Narcissism Measures From the Perspective of General Personality Functioning. *Assessment*. 15(3):364-374.
- RHODEWALT, F. a B. PETERSON 2007. *The self and Social Behavior: The Fragile Self and Interpersonal Self-Regulation*. New York: Taylor and Francis.
- SENNETT, R. 2002. *The fall of public man*. London: Penguin.
- TYL, J. 2005. Metamorfóza Narcise: z mytologie do psychopatologie, z psychopatologie do dějin. *Revue Psychoanalytická psychoterapie*. 7(1):25-39.
- TYL, J. 2005. Narcismus jako psychologie postmoderní kultury. *Institut aplikované psychoanalýzy*. Přístupné na: <http://www.iapsa.cz>, stáhnuto: 23. 4. 2008.
- WATSON, P. J., S. O. GRISHAM, M. V. TROTTER a M. D. BIEDERMAN 1984. Narcissists and empathy: Validity evidence for narcissistic personality inventory. *Journal of Personality Assessment*. 45:159-162.
- WATSON, P. J., R. J. MORFIA a L. MILLER. (1977-1988). Narcissism and the self as continuum: Correlations with assertiveness and hypercompetitiveness. *Imagination, Cognition, and Personality*. 17:249-259.